

Małgorzata Siwińska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Głogowie
DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2022.4.05

Poziomy wartości w systemach kształcenia Steinera i Montessori

Value levels in Steiner and Montessori education systems

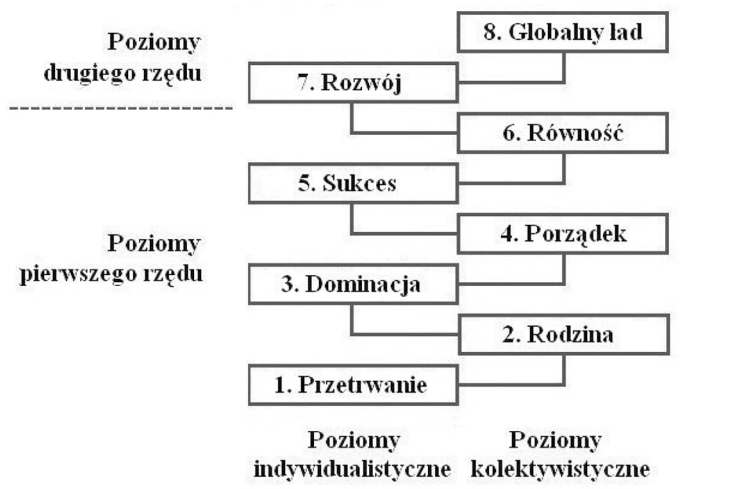
ABSTRACT: The American psychologist Clare William Graves is the founder of the theory of the value system levels. The article presents a relationship of this theory to the alternative education systems of Rudolf Steiner and Maria Montessori. In particular, the ways of understanding the concept of freedom on the different levels of value systems are discussed and the connection between these interpretations and the types of freedom postulated in both systems of education is indicated. From this particular point of view, the comparison between Steiner's system and Montessori's system is made.

KEYWORDS: pedagogy, value levels, freedom, Steiner, Montessori.

STRESZCZENIE: Amerykański psycholog Clare William Graves jest twórcą teorii poziomów systemów wartości. W pracy przedstawiono związek tej teorii z alternatywnymi systemami kształcenia Rudolfa Steinera i Marii Montessori. W szczególności omówiono sposoby rozumienia pojęcia wolności na poszczególnych poziomach systemów wartości i wskazano powiązanie tych interpretacji z rodzajami wolności postulowanymi w obu systemach edukacji. Z tego szczególnego punktu widzenia dokonano porównania systemu Steinera z systemem Montessori.

SŁOWA KLUCZOWE: pedagogika, poziomy wartości, wolność, Steiner, Montessori Poziomy systemów wartości.

Teoria rozwoju systemów wartości, do której odwołuje się ta praca, została stworzona przez Clare Williama Gravesa (1970), a następnie rozwinięta i poparta szerokim materiałem dowodowym przez jego uczniów, Dona E. Becka i Christophera C. Cowana (1996). Obecnie nosi ona nazwę *dynamiki spiralnej*. Według tej teorii istnieje osiem poziomów systemów wartości, które są przyjmowane kolejno w rozwoju ludzkiej osobowości.

Ryc. 1. Poziomy rozwoju systemów wartości według Gravesa, Becka i Cowana

Pierwsze trzy etapy rozwoju

Pierwsze trzy poziomy wartości Gravesa (por. Beck, Cowan, 1996), odpowiadają kolejnym etapom rozwoju psychiki aż do osiągnięcia pełnoletniości. Maria Montessori (Miksza, 2008) nazywa je trzema fazami wrażliwymi w rozwoju dziecka. Z kolei Rudolf Steiner (Carlegren, Klingborg, 2008) mówi o okresach rozwoju duchowego człowieka, co w ramach stworzonej przez niego antropozofii (światopoglądu ezoterycznego obejmującego praktycznie wszystkie obszary działalności człowieka widziane z perspektywy duchowej) odpowiada kolejnym siedmioletnim okresom rozwoju ciała fizycznego i tak zwanych ciał subtelnym. Łącznie z ciałem fizycznym jest ich siedem, rozwój zajmuje więc łącznie 49 lat, po upływie których człowiek osiąga pełną dojrzałość (*akme*). Pogląd ten ma długą tradycję ezoteryczną, wywodzącą się jeszcze ze starożytności. Dla nas będą istotne przede wszystkim pierwsze trzy etapy rozwoju. Porównamy je z poziomami wartości Gravesa, omówionymi m.in. przez Beck i Cowan (1996).

Etap 1 wiązany jest przez Steinera z rozwojem ciała fizycznego. Odpowiada to pierwszemu poziomowi wartości Gravesa (przetrwanie). U Marii Montessori jest to pierwsza faza, związana z budowaniem podstaw osobowości, wrażliwością językową i ruchową, tworzeniem pojęć i klasyfikowaniem. Okres ten trwa od momentu narodzin do 6 roku życia (według Montessori) bądź do 7 roku życia (według Steinera).

Etap 2 jest u Steinera okresem rozwoju ciała eterycznego, stanowiącego wewnętrzne, energetyczne wsparcie dla ciała fizycznego. Dziecko staje się wtedy zdolne do świadomego uczenia się. Według Montessori jest to faza podatności na zdobywanie wiedzy oraz wrażliwości na reguły rządzące w najbliższym otoczeniu, w tym wartości moralne, poczucie sprawiedliwości, odróżnianie dobra od zła, itp. Odpowiada to drugiemu poziomowi wartości Gravesa (rodzina). Ten etap trwa od 7 do 12 roku życia (według Montessori) bądź od 7 do 14 roku życia (według Steinera).

Etap 3 wiąże się u Steinera z rozwojem ciała astralnego, zwanego również emocjonalnym. Jest to okres dojrzewania uczuciowego (w tym seksualnego), nawiązywania głębszych więzi międzyludzkich, zainteresowania światem i społeczeństwem. Dla Montessori jest to trzecia faza, w której dominuje poszukiwanie własnego widzenia świata i sensu życia, chęć uniezależnienia się od rodziców, sprawdzanie swoich sił poprzez próby dominacji nad otoczeniem oraz wyczerpanie na godność osobistą. Odpowiada to trzeciemu poziomowi wartości (dominacja). Ten etap trwa od 13 do 18 roku życia (Montessori) bądź od 14 do 21 roku życia (Steiner).

Widać, że w obu systemach pierwsze trzy okresy pokrywają się dość dokładnie ze sobą. Steiner definiuje je doktrynalnie, Montessori zaś korzystając ze swojej wiedzy psychologicznej, stąd pewne różnice w datowaniu. Z drugiej strony jest oczywiste, że rozwój wszystkich dzieci nie przebiega w jednakowym tempie, na co zresztą zwracają uwagę twórcy obu systemów.

Kolejne etapy

Okres edukacji przedszkolnej i szkolnej odpowiada, jak widać z powyższego, pierwszym trzem etapom rozwoju i pierwszym trzem poziomom wartości według Gravesa. Jednakże wartości wyższych poziomów pojawiają się spontanicznie w różnych sytuacjach i mogą być przyswojone przez ucznia, który jest do tego zdolny. Systemy Steinera i Montessori kładą nacisk na zorganizowaną promocję tych wartości, dlatego zaczniemy od krótkiego przeglądu kolejnych poziomów (por. Beck, Cowan, 1996).

Poziom 4 (porządek) cechuje nastawienie na stabilność i bezpieczeństwo oraz ustalone, niezmiennie priorytety. Steiner wiąże ten poziom z rozwojem Ja (ciała mentalnego), w okresie od 21 do 28 roku życia. Człowiek na tym poziomie jest samodzielny, zdolny do pełnienia ról społecznych (założenie rodziny, praca zawodowa), przystosowany do otoczenia społecznego.

Poziom 5 (sukces) cechuje nastawienie na bycie najlepszym, stawianie sobie i realizowanie trudnych do osiągnięcia celów. Na tym poziomie żyje się często pod stałą presją samodyscypliny, ale przy odpowiedniej dozie szczęścia pracowitość i wytrwałość przynoszą oczekiwane rezultaty.

Poziom 6 (równość) to etap rozwoju, na którym liczą się związki międzyludzkie, empatia, tolerancja i pomoc innym. Poddawane są krytyce wszelkie formy dyskryminacji. Szanowane są wszystkie, nawet najbardziej niezwykle poglądy, pod warunkiem jednak, że są to poglądy poziomu szóstego. Natomiast poglądy niższych poziomów są systematycznie zwalczane.

Ta ostatnia cecha stanowi istotną trudność przy przejściu na następny poziom, który jest pierwszym z dwóch systemów *drugiego rzędu*. Na tych poziomach uznaje się konieczność przejścia wszystkich poprzedzających etapów rozwoju, zatem nie zwalcza się ich ani nie potępia (co jest charakterystyczne dla systemów *pierwszego rzędu*). A oto te dwa wyższe poziomy.

Poziom 7 (rozwój) cechuje dążenie do bezinteresownego wewnętrznego rozwoju, radość pozyskiwania nowych informacji oraz interdyscyplinarność.

Poziom 8 (globalny ład) jest poziomem ludzi, dla których najważniejsze jest przetrwanie świata oraz jego organizacja na poziomie globalnym.

W swoich badaniach Don E. Beck i Christopher C. Cowan zauważyli istnienie co najmniej jednego dodatkowego poziomu, o numerze 9, który jest związany z rozwojem duchowym. Jest to o tyle istotne, że w swoim systemie Rudolf Steiner wymaga od nauczyciela praktykowania rozwoju duchowego (głównie przez medytację), a w konsekwencji reprezentowania dziewiątego (lub wyższego) poziomu wartości. Natomiast ani on, ani tym bardziej Maria Montessori, nie wymagają tego od uczniów.

Zauważmy na koniec, że tradycyjne poziomy wartości Gravesa (1–8) mają na przemian charakter indywidualistyczny (1, 3, 5, 7 – na rysunku w lewej kolumnie) i kolektywistyczny (2, 4, 6, 8 – w prawej kolumnie). Rozróżnienie to nie dotyczy ostatniego, dziewiątego poziomu.

Podstawowe założenia systemów Steinera i Montessori

U podstaw omawianych systemów leży przekonanie, że rozwój psychiczny dzieci przebiega w różnym tempie. Steiner (Carlegren, Klingborg, 2008)

uważa, że ze względów zdrowotnych edukacji nie należy rozpoczynać zbyt wcześnie, zanim dziecko nie jest do tego gotowe. Oznacza to, że powinno ono najpierw przejść z poziomu pierwszego na poziom drugi. Uważa też, że dziecko samo sygnalizuje swoje chęci i możliwości, co nauczyciel powinien odkryć i wykorzystać w procesie kształcenia, nie przyspieszając ani nie opóźniając rozwoju wychowanka. Podobnie u Montessori (Miksza, 2008) dziecko same podejmuje zadania, które odpowiadają poziomowi jego rozwoju, aktualnym potrzebom i możliwościom. Sprzyja temu łączenie dzieci w grupy zróżnicowane wiekowo.

W obu systemach propaguje się indywidualny tok nauczania, co, jak nie trudno zauważyć, wspiera przejawianie się elementów wyższych (indywidualistycznych) poziomów wartości: piątego (sukces) oraz siódmego (rozwój). Są to: wiara dziecka we własne siły i możliwości, rozwijanie osobistych uzdolnień oraz samodzielności wyboru zadań do wykonania. U Montessori są to także dwa wyraźnie sformułowane cele: osiąganie długotrwałej koncentracji nad wykonywanym zadaniem (poziom 5) i uniezależnienie od nagrody (poziom 7). W jednym i drugim systemie kładzie się nacisk na uczenie się poprzez działalność praktyczną (poziom 5) oraz równomierny rozwój (poziom 7), który nie prowadzi do dominacji *lewopółkulowego sposobu myślenia*, jak w tradycyjnej edukacji. Osiąga się to przez wprowadzanie różnorodnych zajęć, na przykład artystycznych (eurytmia u Steiner).

Oba systemy kładą nacisk na wpajanie dzieciom odpowiedzialności i zachowań społecznych, co odpowiada kolektywistycznym systemom wartości. W systemie Montessori uczy się wychowanków wewnętrznej samodyscypliny wynikającej nie z przymusu, lecz z samokontroli opartej na naturalnej skłonności dziecka do posłuszeństwa, co dobrze odpowiada drugiemu poziomowi wartości (rodzina). Jednocześnie kultywuje się zamiłowanie do porządku i szacunek dla pracy jako takiej (poziom 4), a zwłaszcza dla pracy innych dzieci (poziom 6), przyzwyczajenie do ciszy, szczególnie podczas wspólnej pracy z innymi dziećmi (poziomy 4 i 6), chęć niesienia pomocy innym bez potrzeby rywalizacji (poziomy 6 i 8). Dzieci uczą się, jak nie przeszkadzać innym, nie wyrządzać im krzywdy i nie niszczyć niczego bez potrzeby, co odpowiada szóstemu i ósmemu poziomowi wartości.

Oba alternatywne systemy edukacji mają, jak widać, pewną wspólną cechę: opierając się na poszanowaniu osobowości ucznia i jego aktualnych predyspozycji (poziom szósty) dbają o jego możliwie wszechstronny rozwój, uwzględniający elementy wszystkich poziomów wartości.

Osoba nauczyciela

Jak widzieliśmy, zarówno w systemie Steinera, jak i Montessori, nauczyciel kultywuje wartości wszystkich ośmiu poziomów Gravesa, naturalnym jest więc oczekiwanie, że będzie osobą poziomu co najmniej ósmego. Takich ludzi nie ma zbyt wielu – według oszacowania Becka i Cowana stanowią oni około 0,1% światowej populacji (Beck, Cowan, 1996). Rudolf Steiner wymaga nawet, żeby nauczyciel reprezentował system wartości poziomu dziewiątego.

W obu systemach podstawą jest zasada podmiotowości dziecka, szacunek dla jego osobowości i poczucia wolności (co odpowiada szóstemu poziomowi wartości). Nauczyciel nie narzuca wychowankowi swojego sposobu myślenia, lecz obserwuje go, pozwalając na samodzielną ewolucję jego potrzeb i zainteresowań, a także na twórczą ekspresję, zgodną z temperamentem i innymi cechami jego psychiki. Jednakże udziela dziecku wszechstronnej pomocy, jeśli jest ona potrzebna. Wyraża to dobitnie motto szkoły Montessori: „Pomóż mi samemu to zrobić” (Miksza, 2008). Są to postawy charakterystyczne dla poziomu siódmego.

W pedagogice waldorfskiej (Carlegren, Klingborg, 2008) nauczyciel uczy i wychowuje poprzez dawanie przykładu własną osobą, dostarczanie wzorów mobilizujących aktywność dziecka i umożliwiających zdobywanie nowych umiejętności, a nie za pomocą systemu pouczeń i nakazów. Jest to możliwe dzięki naturalnej skłonności dziecka do naśladowania. Jednak żeby ta metoda była skuteczna, nauczyciel powinien być w oczach wychowanka rzeczywiście wzorcową osobowością. Stąd wspomniane powyżej wysokie wymagania stawiane nauczycielowi przez Steinera.

Natomiast w systemie Montessori nauczyciel jest inicjatorem rozwoju wychowanka oraz inspiratorem jego aktywności, choć nigdy mu się nie narzuca. Określa się to w ten sposób, że „podąża za dzieckiem, ale go nie wyprzedza” (Miksza 2008). Spełnia rolę interpretatora otaczającego świata. Pozwala dziecku stopniowo oswajać uniwersum człowieka i jego kultury poprzez specjalnie przygotowane otoczenie, którego sam jest twórcą i organizatorem. Razem z dziećmi dba o to otoczenie, o jego estetykę, ład i porządek, wpajając im tym samym wartości czwartego poziomu.

W obu systemach nauczyciel bardziej inspiruje niż naucza. Jest zawsze do dyspozycji, lecz nie narzuca swojego sposobu myślenia. Jest bardziej pomocnikiem i starszym, doświadczonym kolegą, niż nauczycielem w tradycyjnym rozumieniu tego słowa. Ten typ nauczyciela można nazwać *inspiratorem*.

Wolność w systemach wartości Gravesa

W obu systemach kształcenia podstawową rolę odgrywa wolność, przeciwstawiona brakowi swobody działania ucznia w tradycyjnym nauczaniu. Rozważania z tym związane rozpoczniemy w tym rozdziale wstępną analizą samego pojęcia wolności.

Różnorodność istniejących koncepcji wolności świadczy dobitnie o braku zgody w rozumieniu tego istotnego pojęcia. Jedne z tych koncepcji są uważane za bardziej, a inne za mniej trafne lub nawet za chybione. Zamierzamy wykazać, że podstawą istniejącego zróżnicowania poglądów są systemy wartości, z punktu widzenia których pojęcie wolności jest rozpatrywane. Spójrzmy więc pod tym kątem na omówione powyżej poziomy wartości Gravesa.

Poziom 1 (przetrwanie): wolność biologiczna

Na tym poziomie wolność rozumiana jest jako możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb przy minimum wysiłku. *Jestem wolny jak ptak i nie przejmuję się niczym, jeśli jestem w stanie przeżyć do jutra i nikt mnie do niczego nie zmusza.*

Poziom 2 (rodzina): wolność od obcych wpływów

Wolność jest tu rozumiana jako wolność od wpływu *innych*. Ważne jest, żeby nikt spoza uprzywilejowanego kręgu *swoich* (rodzina, naród, rasa, krąg kulturowy itp.) nie narzucał nam swojej woli, swoich wartości, swojego stylu życia.

Na tych dwóch poziomach dominuje „wolność od”, która na wyższych poziomach wartości dotyczy jedynie ewentualnych przeszkód i generalnie jest zastąpiona „wolnością do”.

Poziom 3 (dominacja): wolność do narzucania swojej woli

Na tym poziomie chodzi o wolność realizacji siebie i swoich zachcianek, forsowanie swojej woli w świecie pełnym sprzecznych interesów. Wolny jest ten, kto jest silny i dzięki temu jest w stanie narzucić swoją wolę innym.

Poziom 4 (porządek): wolność do pełnienia ról społecznych

To najbardziej rozpowszechniona koncepcja wolności rozumianej jako możliwość stania się użytecznym i świadomym członkiem dobrze zorganizowanego społeczeństwa, które nie narzuca swoim członkom nadmiernych wymagań. Hegel, a potem Marks określili to mówiąc, że *wolność to uświadomiona konieczność*. Teoretycznie rzecz biorąc, pogląd ten powinno wyznawać 40% populacji, czyli ta część społeczeństwa, która jest na czwartym poziomie systemów wartości.

Poziom 5 (sukces): wolność do osiągnięcia sukcesu

Na tym poziomie wolność to przede wszystkim swoboda robienia interesów i podejmowania wszelkich innych działań, które mają zapewnić osobisty sukces i dobrobyt. Dla przedsiębiorcy to łatwość założenia firmy czy przyjazny system podatkowy. Z kolei dla naukowca to swoboda pozyskiwania funduszy na badania naukowe i dostępność potrzebnej aparatury (bądź też brak konieczności jakichkolwiek nakładów rzeczowych i finansowych).

Poziom 6 (równość): wolność do kontaktów międzyludzkich

Wolność poziomu szóstego to swoboda więzi międzyludzkich, nie obciążonych żadnymi regułami poza zasadą poszanowania cudzej indywidualności i praw jednostki (*wolność, równość, braterstwo*). Wiąże się z tym niechęć wobec struktur państwowych i poglądów społecznych ograniczających tak rozumianą wolność.

Poziom 7 (rozwój): wolność do samorealizacji i rozwoju

Człowiek tego poziomu pragnie wolności zajmowania się tym, czym chce, w ustalonej przez siebie kolejności, ponieważ stara się, aby wszelka działalność, którą podejmuje, była nie tylko pożyteczna, ale też sprawiała mu satysfakcję. Wyjątkowo istotna jest dla niego także wolność dostępu do informacji.

Poziom 8 (globalny ład): wolność do działania dla dobra wszystkich

Jest to wolność powiększania powszechnego dobra, swoboda podejmowania działań ważnych dla świata jako całości, a także brak szkodliwej ingerencji decydentów w życie przyrody i ludzi.

Wolność w ujęciu Rudolfa Steinera

Przedstawioną powyżej analizę dobrze uzupełniają poglądy Rudolfa Steinera na temat wolności, które tutaj zinterpretujemy posługując się teorią Gravesa. Da nam to dodatkowy wgląd w zależność sposobu rozumienia wolności od poziomu rozwoju.

W swojej *Filozofii wolności* (2000) Steiner zauważa, że człowiek podlega dwóm ograniczającym przymusom: od wewnątrz przymusowi swojej fizycznej natury, a od zewnątrz przymusowi zasad etycznych. Uleganie któremkolwiek z nich nie czyni nas wolnymi, a swoją osobistą wolność budujemy samodzielnie w tych ograniczających ramach. Odbywa się to poprzez kultywowanie czegoś, co Steiner nazywa *fantazją moralną*. Oznacza to tworzenie i przekształcanie własnych etycznie słusznych zasad w celu sprostania zmieniającym się sytuacjom.

Wydaje się oczywiste, że owa *fantazja moralna* przejawia się w różny sposób w zależności od poziomu wartości jej podmiotu. Jest tak choćby dlatego, że na poziomach indywidualistycznych (1, 3, 5, 7) dominuje przymus wewnętrzny, a na kolektywistycznych (2, 4, 6, 8) zewnętrzny. Przy tym w miarę rozwoju indywidualnego, a więc przechodzenia na coraz wyższe poziomy wartości, motywacje te stają się mniej restrykcyjne i stopniowo zbliżają się do siebie, a przestrzeń wolności między nimi, paradoksalnie, powiększa się. Przyjrzyjmy się dokładniej temu procesowi.

Na poziomie 1 dominuje przymus fizycznej natury w czystej postaci, a na poziomie 2 przymus zasad etycznych, czyli posłuszeństwo wobec rodziców i nauczycieli. Na tych dwóch poziomach jest niewielka możliwość przejawienia się *fantazji moralnej* i niewielka jest przestrzeń wolności.

Na poziomie 3 dominują motywacje egocentryczne, ale zabarwione już zasadami etycznymi, takimi jak godność i honor. Na poziomie 4 z kolei dominuje przymus etyczny, ale nie tak silny i restrykcyjny jak na poziomie 2 (*uświadomiona konieczność*). Na obu poziomach przestrzeń wolności jest już znacząca, a możliwość przejawienia *fantazji moralnej* (zgodnej z wartościami danego poziomu) znacznie większa, niż poprzednio.

Na poziomie 5 znów dominują motywacje egocentryczne, ale bardzo mocno uwarunkowane wpływami zewnętrznymi. Wreszcie na poziomie 6 pojawia się po raz pierwszy równowaga i brak sprzeczności między wewnętrzną a zewnętrzną motywacją, a więc nieobecność jakiegokolwiek przymusu. Dopiero więc od tego poziomu możliwa jest dojrzała wolność, co Steiner wyraża następującymi słowami, składającymi się na swoistą definicję poziomu szóstego: „*Życ w miłości do działania i pozwolić żyć innym, mając zrozumienie dla ich woli, to podstawowa maksyma ludzi wolnych*” (Steiner, 2000, s. 121).

Takich ludzi Steiner nazywa moralnie wolnymi. Mówi o nich następująco (Steiner, 2000, s. 121): „*Nieporozumienia w sferze moralnej, konflikty między ludźmi moralnie wolnymi, są wykluczone. Tylko człowiek moralnie niewolny, który słucha popędu natury albo przyjętego nakazu powinności, odrzaca bliźniego, gdy ten nie podąża za tym samym instynktem i tym samym nakazem*” (w tym cytacie obecne są także elementy *myślenia drugiego rzędu*, charakterystyczne dla poziomu siódmego i ósmego).

Tak więc u Steinera prawdziwa, dojrzała moralnie wolność jest możliwa (a nawet konieczna) począwszy od poziomu szóstego i jest obecna na wszystkich wyższych od niego poziomach. Tylko człowiek wolny w taki sposób może stanowić żywy przykład dla uczniów, jest więc godny być nauczycielem.

Wolność w pedagogice Marii Montessori

W pedagogice Montessori wolność zajmuje centralną pozycję, stanowiąc (wraz z pojęciami polaryzacji uwagi i normalizacji) podstawę tego systemu kształcenia.

Maria Montessori (Miksza, 2008) określa pięć obszarów wolności, których powinno doświadczać dziecko w procesie edukacji, aby jego rozwój przebiegał w sposób prawidłowy, zgodny z oczekiwaniami społecznymi i zasadami tego alternatywnego systemu kształcenia. Omówimy je w kolejności zgodnej z porządkiem systemów wartości, do których się odnoszą.

1. *Wolność biologiczna* polega na zaspokojeniu najbardziej podstawowych potrzeb dziecka, związanych z jego biologiczną egzystencją, a więc uwolnieniu od przeszkód hamujących jego rozwój. Tym samym wolność związana z pierwszym poziomem wartości otwiera dziecku drogę do innych obszarów wolności, związanych z kolejnymi, wyższymi poziomami, stwarzając mu możliwość wyrażania swoich wyższych potrzeb, realizacji wyborów oraz rozwoju sił twórczych zgodnie z jego wewnętrzną motywacją.
2. *Wolność moralna* polega na samodzielnym i odpowiedzialnym podejmowaniu decyzji zgodnych z wpojonymi normami, na odróżnianiu dobra od zła. Punktem wyjścia jest więc poziom 2, związane z nim poczucie wspólnoty i wolność od obcych wpływów, w ramach których kształtują się pierwsze stałe zasady moralne. Promowana zaś jest wolność do kontaktów międzyludzkich (poziom 6) oraz wolność do działania dla dobra wszystkich (poziom 8).
3. *Wolność społeczna* polega na samodyscyplinie, dobrowolnym podporządkowaniu się instytucjom społecznym i poszanowaniu wolności innych. Nauczyciel stara się więc zaproponować wychowankowi alternatywę wobec potrzeby dominacji charakterystycznej dla osoby trzeciego poziomu, ucząc go postaw wolności poziomu czwartego (do pełnienia ról społecznych) oraz szóstego (do kontaktów międzyludzkich).
4. *Wolność pedagogiczna* polega na ukierunkowywaniu aktywności dziecka w celu zachowania równowagi pomiędzy jego aktywnością i aktualnymi możliwościami, przy użyciu rozmaitych środków dydaktyczno-wychowawczych. Startując od wolności do dominacji (poziom 3), nauczyciel stara się ją przekształcić w wolność do osiągnięcia sukcesu (poziom 5) oraz wolność do samorealizacji i rozwoju (poziom 7).
5. *Wolność metodyczna* polega na samodzielności podejmowania decyzji wyboru rodzaju pracy wykonywanej w danym momencie, a także sposobu

i miejsca jej wykonania. Jest to więc wdrażanie dziecka do wolności samorealizacji i rozwoju, odpowiadającej siódmemu poziomowi wartości.

Podsumowanie

Systemy kształcenia Steinera i Montessori, oglądane z perspektywy teorii poziomów wartości, ukazują sporo podobieństw, ale także znaczące różnice. W obu systemach uczeń traktowany jest podmiotowo i to nauczyciel dostosowuje się do ucznia, a nie odwrotnie. Jest to postawa charakterystyczna dla poziomu szóstego. Jednocześnie nauczyciel, respektując poziom wartości wychowanka, działa zgodnie z nim, promując jednak elementy wszystkich wyższych poziomów (do ósmego włącznie). W szczególności nastawienie na samodzielny wybór przez ucznia obiektu jego zainteresowania oraz czasu i sposobu zajmowania się nim utrwała zachowania właściwe dla poziomu siódmego, według Montessori naturalnie obecne w wewnętrznym świecie dziecka (polaryzacja uwagi). Różnicę między obu systemami możemy natomiast zaobserwować w podejściu do zagadnienia wolności. U Montessori podmiotem wolności jest dziecko, natomiast według Steinera prawdziwie wolny jest tylko wysoko rozwinięty nauczyciel, który poprzez swoją działalność wychowawczą może pomagać uczniom w trudnej nauce dochodzenia do ich osobistej wolności.

Bibliografia

- Beck D. E., Cowan C. C. (1996). *Spiral Dynamics: Mastering Values, Leadership, and Change*. Wiley/Blackwell.
- Berg H. K. (2007). *Maria Montessori – poszukiwanie życia razem z dziećmi*. Kielce: Jedność.
- Carlegren F., Klingborg A. (red.) (2008). *Wychowanie do wolności. Pedagogika Rudolfa Steinera*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Epstein P. (2014). *Z notatek obserwatora. Montessori w praktyce*, wyd. 2. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Graves C. W. (1970). Levels of Existence: An Open System Theory of Values. *Journal of Humanistic Psychology*, November.
- Miksza M. (2008). *Zrozumieć Montessori – czyli Maria Montessori o wychowaniu dziecka*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Steiner R. (2000). *Filozofia wolności*. Warszawa: Spektrum.